

VII. INFORMACJE

1. Bp Jan Bernard Szłaga o przyjmowaniu Komunii św.

„Internetowy Dziennik Katolicki” z 14.01.2012 informował, że bp Jan Bernard Szłaga odniósł się do postulatów niektórych wiernych, by podczas przyjmowania Komunii św. zadekretować wyłącznie postawę klęczącą oraz obowiązek przyjmowania jej wyłącznie do ust. W cotygodniowej katechezie na antenie diecezjalnego Radia Głos biskup pelpliński zachęcał do wnikliwej lektury dokumentów Kościoła i nie-szermowania „argumentami, które nie są prawdziwe albo są tylko częścią prawdy”.

Przyznając, że postulaty te, wyrażane w sposób „natarczywy”, pojawiają się dość często, Biskup stanął w obronie osób, które ze względów zdrowotnych nie mogą uklęknąć przy przyjmowaniu Najświętszego Sakramentu. Pasterz Kościoła Pelplińskiego uważa też, że udzielanie Komunii św. wiernym procesyjnie podchodzącym do ołtarza stanowi o dostojności tego obrzędu. Bp Szłaga zarzucił niektórym osobom błędne cytowanie listu apostołskiego bł. Jana Pawła II „Dominicae cenae”. W tym dokumencie, według niektórych wiernych, papież sprzeciwia się postawie stojącej podczas przyjmowania Eucharystii. Bp Szłaga zauważa, że tenże papież sam wielokrotnie udzielał Komunii św. wiernym zachowującym postawę stojącą, a także na rękę. „Postawa stojąca to jest postawa paschalna, postawa człowieka, który zmarłych powstał” – przypomniał Biskup Pelpliński. Jednocześnie Biskup uznał postawę klęczącą podczas przyjmowania Komunii św. za „piękną”, podobnie jak przyklęknięcie w momencie zbliżania się do szafarza Komunii św.

Nawiązując do postulatów udzielania Komunii św. „na rękę”, Biskup przypomniał postanowienia Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, że komunie św. „na rękę” nie jest zasadniczą formą jej udzielania i skrytykował parafie, w których podawanie Komunii św. „na rękę” jest regułą. Wyjaśnił też, że taka forma jest „dopuszczona, ale nie zalecana”.

Odnosząc się do krytycznych opinii o nadzwyczajnych szafarzach Komunii św., włącznie z postulatem zrezygnowania przez Kościół z ich posługi, bp Szłaga zachęcił do „ważnego czytania dokumentów Jana Pawła II”, który szczególnie widział dobrodziejstwo zanoszonej przez szafarzy Komunii św. do chorych, czego by księża nie byli w stanie regularnie czynić, szczególnie w niedzielę. Bp Szłaga przypomniał doświadczenie Kościoła starożytnego, gdzie świeccy nosili Komunię św. chorym do domów. Wyraził też wdzięczność nadzwyczajnym szafarzom Komunii św., którzy „przez swoją postawę i przygotowanie godnie pełnią posługę”.

2. Nowy obrzęd kreowania kardynałów

Benedykt XVI zaaprobował zmiany wprowadzone do obrzędu kreowania kardynałów przez Papieskie Biuro Celebracji Liturgicznych. Informuje o tym w swoim wydaniu z 8 stycznia 2012 r. „L'Osservatore Romano”.

Główna zmiana polega na połączeniu trzech momentów: nałożenia biretu kardynalskiego, wręczenia pierścienia kardynalskiego i przydzielenia kościoła tytularnego w Rzymie. Zmianie uległa również modlitwa wstępna (kolekta) oraz modlitwa końcowa. Krótsza jest również forma proklamacji Słowa Bożego. Watykański dziennik przypomina, że dotychczas podczas kreowania nowych kardynałów korzystano

z norm liturgicznych aprobowanych przez papieża Pawła VI w 1969 r. Obecne zmiany mają podkreślić, że nie istnieje „sakrament kardynalatu”, zaś konsystorz nigdy nie był obrzędem liturgicznym, lecz jest zgromadzeniem purpuratów z papieżem, związanym z władzą rządzenia Kościołem, a nie uświęcania.

Połączenie trzech momentów: nałożenia biretu kardynalskiego, wręczenia pierścienia kardynalskiego i przydzielenia kościoła tytularnego w Rzymie jest konsekwencją zaniku dawnego rozróżnienia między konsystorzem publicznym a konsystorzem tajnym. Nie ulega natomiast zmianie tradycja sprawowania przez papieża następnego dnia po kreowaniu kardynałów wraz z nimi Mszy św. Zaczyna się ona od słów homagium i podziękowania ze strony pierwszego z nowo mianowanych purpuratów w imieniu ich wszystkich. Nowy obrzęd kreowania kardynałów Benedykt XVI zastosuje po raz pierwszy 18 lutego bieżącego roku.

Wspomniane kościoły tytularne to świątynie rzymskie (141 dla kardynałów-prezbiterów i 63 dla kardynałów-diakonów), a także siedem diecezji podrzymskich (dla kardynałów-biskupów). Ich przydzielenie podkreśla ścisły związek każdego z purpuratów z diecezją rzymską, której biskupem jest papież.

3. *Nominacja nowego Penitencjarza Większego*

15 stycznia 2011 r. papież Benedykt XVI mianował dotychczasowego sekretarza Kongregacji ds. Biskupów, abp Manuela Monteiro de Castro penitencjarzem większym. Jednocześnie Papież przyjął rezygnację z tego urzędu, złożoną w związku z ukończeniem przewidzianego prawem wieku przez dotychczas pełniącego ten urząd kard. Fortunato Baldello.

Nowy penitencjarz większy, abp Manuel Monteiro de Castro ma 73 lata. Jest Portugalczykiem. Urodził się 29 marca 1938 r. w Santa Eufémia niedaleko Coimbrы. Świecenia prezbiteratu przyjął 9 lipca 1961 r. i należy do prezbiterium archidiecezji Braga. Po uzyskaniu doktoratu z prawa kanonicznego w 1967 r. podjął pracę w służbach dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej. 16 lutego 1985 r. Jan Paweł II mianował go arcybiskupem tytularnym Beneventum i pronuncjuszem apostolskim w państwach z archipelagu Małych Antyli. Świecenia biskupie przyjął z rąk ówczesnego watykańskiego sekretarza stanu, kard. Agostino Casarolego. W 1990 r. został nuncjuszem w Salwadorze, a w 1998 r. w Republice Południowej Afryki, Namibii, Lesotho i Suazi. W 2000 r. został przedstawicielem Ojca Świętego w Hiszpanii. W latach 2007-2009, równoległe z obowiązkami nuncjusza, był stałym obserwatorem z ramienia Stolicy Apostolskiej przy Światowej Organizacji Turystyki. 3 lipca 2009 r. został sekretarzem Kongregacji ds. Biskupów.

4. *Eucharystia źródłem życia Kościoła - warsztaty dla katechetów*

W dniach 4, 11 i 18 stycznia 2012 r. w Filii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Łodzi odbyły się warsztaty dla nauczycieli religii p. t. „Eucharystia źródłem życia Kościoła”.

5. *Powstał ordynariat personalny dla b. anglikanów w USA*

W dniu 1 stycznia 2012 r. Kongregacja Nauki Wiary utworzyła ordynariat personalny dla byłych anglikanów w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Nosi

on tytuł Katedry św. Piotra, a jego pierwszym przełożonym papież Benedykt XVI mianował ks. Jeffrey'a Neila Steensona.

W informacji umieszczonej w newsach na watykańskiej stronie internetowej press.catholica.va/news_services/bulletin/news/28618.php?index=28618&po_date=01.01.2012&lang=ge zaznaczono, że nowa struktura kościelna będzie działała na terytorium konferencji episkopatu USA. Jej nowy przełożony ma 59 lat, jest żonaty i ma troje dorosłych dzieci w wieku 33, 30 i 24 lat. Jest profesorem patologii, a w latach 2004-2007 był biskupem episkopalnym diecezji Rio Grande. Do Kościoła katolickiego został przyjęty w roku 2007. W 2008 r. przyjął święcenia diakonatu, a w 2009 – prezbiteratu. Jest autorem wielu publikacji naukowych.

Jedyną istniejącą dotychczas strukturą dla grup byłych anglikanów jest utworzony 15 stycznia 2011 r. Ordynariat Personalny Matki Bożej z Walsingham na terenie Anglii i Walii. Rozważane jest także ustanowienie takich struktur w Australii i Kanadzie.

6. Tekst podstawowy dla przygotowania 50. Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego w Dublinie

W grudniu 2011 r. ukazała się w wydawnictwie watykańskim książka zawierająca materiały związane z 50. Międzynarodowym Kongresem Eucharystycznym w Dublinie. Znajdują się w niej m. in. Tekst podstawowy (testo di base) dla przygotowania wspomnianego Kongresu. Tekst ten w tłumaczeniu na główne języki (niemiecki, angielski, francuski, włoski, portugalski i hiszpański) znajduje się także na watykańskiej stronie internetowej. Jego przekład na język polski ukaże się na początku marca 2012 r. w Pallottinum. W tym nr. „Anamnesis” na s. 43-53 znajduje się spis treści i wstęp do tego dokumentu.

Dokument ten obejmuje w książce 67 stron i składa się z dwóch części i zakończenia.

7. Diecezjalna Szkoła Ceremoniarza w Gnieźnie

Pod koniec listopada 2011 r. ruszyła w Gnieźnie Diecezjalna Szkoła Ceremoniarza. Zajęcia odbywają się w mogileńskim klasztorze. W roku 2011 odbyły się dwa spotkania w ramach pierwszego stopnia Szkoły Ceremoniarza. Zaczynają się one w piątek o godz. 17, a kończą w niedzielę o godz. 13.00. Do udziału w spotkaniach zaproszeni są chłopcy począwszy od III klasy gimnazjalnej. Spotkania w ramach drugiego i trzeciego stopnia odbędą się w roku 2012, po wakacjach zimowych.

8. Adwentowy dzień skupienia dla nadzwyczajnych szafarzy Komunii św. w Gnieźnie

Nadzwyczajni szafarze Komunii świętej uczestniczyli w dniu 3 grudnia 2011 r. w Gnieźnie w dorocznym adwentowym dniu skupienia. Głównym punktem spotkania była Msza św. u grobu św. Wojciecha. Wspólną modlitwie przewodniczył Prymas Polski abp Józef Kowalczyk. Homilię wygłoszoną wtedy publikujemy na s. 71 obecnego biuletynu.

W archidiecezji gnieźnieńskiej posługuje blisko stu nadzwyczajnych szafarzy Komunii świętej. Mają własną stronę internetową i wydają gazetkę. Podczas tego-

rocznego adwentowego dnia skupienia w Gnieźnie mieli okazję zwiedzić Muzeum Archidiecezjalne oraz wysłuchali wykładu liturgicznego. Po Mszy św. zjedli obiad z Prymasem Polski i swoim opiekunem duchowym ks. kan. Franciszkiem Jabłońskim.

9. Promocja nowej serii liturgicznej

2 grudnia 2011 r. w klasztorze dominikanów w Krakowie odbyła się promocja książki *Sakrament i misterium*. Stanowi ona pierwszy tom nowej serii liturgicznej „Źródło i Szczyt”, przygotowanej przez Fundację Dominikańskiego Ośrodka Liturgicznego i kwartalnik „Christianitas”.

Tom ten zawiera teksty badawcze obecnego papieża dotyczące reformy liturgicznej w Kościele, sakramentalnego wymiaru życia człowieka oraz ofiarnego charakteru Eucharystii, a także refleksje papieża Benedykta XVI nad muzyką kościelną i kazania dotyczące znaczenia liturgii.

Seria „Źródło i Szczyt” będzie prezentować klasyczne, zachodnie dzieła poruszające tematykę liturgii. W kolejnych tomach pojawią się nazwiska wybitnych, a mało znanych polskiemu czytelnikowi, teologów i liturgistów: Dietricha von Hildebranda, Paula F. Bradshawa czy Roberta Tafta SI.

10. Symposium naukowe *Liturgia w klasztorach paulińskich do początku XVII wieku. Tradycje i wpływy*

W dniach od 28 do 30 listopada 2011 r. na Jasnej Górze w Częstochowie miało miejsce symposium liturgiczno-muzykologiczne, zatytułowane: *Liturgia w klasztorach paulińskich do początku XVII wieku. Tradycje i wpływy*. Jego organizatorami byli: Instytut Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego – Katedra Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego, Zespół Naukowo-Redakcyjny Jasnogórskich Muzykaliów, Stowarzyszenie Kapela Jasnogórska oraz Klasztor OO. Paulinów na Jasnej Górze. Oprócz prelegentów byli również obecni: o. Botond Bator, quasi-prowincjał węgierski, klerycy Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Paulinów na Skałce w Krakowie, członkowie zespołu *Schola Gregoriana* pod dyr. ks. dra Piotra Paćkowskiego, oraz członkowie zespołu *Schola Sancti Pauli z Węgier* pod dyr. dr Gabrielli Fodor. Zespoły te w trakcie trwania symposiumu uświetniały swym śpiewem Msze święte codziennie sprawowane w języku łacińskim w Kaplicy Cudownego Obrazu. Symposium było podzielone na trzy dni. W pierwszym i drugim dniu odbyły się sesje naukowe, natomiast dzień trzeci przeznaczony był na podsumowanie, oraz prezentację zachowanych w archiwum klasztornym ksiąg liturgicznych.

Dzień pierwszy symposium rozpoczął się od Eucharystii w Kaplicy Cudownego Obrazu, sprawowanej pod przewodnictwem o. Dariusza Cichora, definitora generalnego Zakonu Paulinów. Po Mszy świętej, w Sali konferencyjnej Domu Pielgrzyma, rozpoczęła się pierwsza sesja poświęcona liturgii. Wszystkich zgromadzonych przywitał o. Sebastian Matecki, podprzeor klasztoru jasnogórskiego. Po czym zabrał głos opiekun naukowy konferencji – dr hab. Remigiusz Pośpiech, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Opolskiego, który wprowadził licznie zgromadzonych słuchaczy w przebieg spotkania. Sesji przewodniczył ks. dr hab. Grzegorz Poźniak z Uniwersytetu Opolskiego. Jako pierwszy prelekcję pod tytu-

łem: *Ślady Liturgii starochrześcijańskiej w Nowym Testamencie* wygłosił ks. prof. dr hab. Janusz Czerny (UO). W swoim wystąpieniu zaznaczył wzajemny wpływ redakcji tekstów Nowego Testamentu oraz Liturgii Pierwotnego Kościoła. W prowadzonych przez siebie badaniach wykorzystał dwie metody: historyczno-krytyczną i lingwistyczną; wskazał na teksty zawarte w Nowym Testamencie, które były wykorzystywane w liturgii oraz uszeregował je w poszczególne gatunki: aklamacje, homologie, doksologie, hymny oraz teksty eucharystyczne.

Kolejny referat wygłosił o. mgr-lic. Dariusz Cichor (Jasna Góra). Podjął on temat *życia liturgicznego pierwszych wspólnot paulinów w świetle reguł węgierskich biskupów Bartłomieja, Andrzeja i Pawła w wieku XIII*. Ukazał rozwój życia klasztorowego w ciągu stulecia, organizację życia wspólnotowego poszczególnych klasztorów i życie wspólnoty św. Pawła I Pustelnika, nazywanej też wspólnotą św. Krzyża, na podstawie analizy reguł biskupa Bartłomieja, Andrzeja a następnie biskupa Pawła. O. Cichor zauważył, że poprzez stulecie Zakon Paulinów przeszedł bardzo mocny rozwój tak w sferze prawnej, jak i liturgicznej.

Ks. prof. dr hab. Helmut Jan Sobeczko (UO) zajął się zagadnieniem *liturgii katedralnej i zakonnej w okresie przedtrydenckim*. Ukazał liturgię w katedrach jako liturgię wzorcową dla całej diecezji; zwracając uwagę na jej bogactwo, zaznaczył uproszczony jej charakter w małych ośrodkach. Podkreślił, iż w katedrach, jak i w ośrodkach zakonnych, liturgia zasadniczo miała podobny kształt. Omawiając przebieg celebracji prelegent wspominał, że w omawianym okresie we Wrocławiu liturgia trwała około 8 godzin, a w Wielkim Poście nawet 10 godzin, zaś całe oficjum było śpiewane. Referent zwrócił także uwagę na fakt wielkiego zapotrzebowania na księgi liturgiczne w ówczesnym czasie: za jeden rękopis księgi liturgicznej można było kupić całą wioskę; wskazał też na piękno ubogaconej chórem i scholą liturgii.

Zagadnienie *liturgicznego kultu świętych w Zakonie Paulinów w średniowieczu* przybliżył zgromadzonym ks. dr hab. Franciszek Wolnik, prof.UO. Prelegent skonstatował, że Paulini zawsze w głównym ołtarzu umieszczali wizerunek Chrystusa ukrzyżowanego, drugim z kolei ołtarzem był ołtarz poświęcony Bogarodzicy; podkreślił kult pustelników, świętych węgierskich, oraz kult innych świętych czczonych w zakonie paulińskim. Wspomnianą w prelekcji ciekawostką jest fakt, że św. Stanisława, biskupa i męczennika, kalendarz pauliński wspomina trzykrotnie: w dzień męczeństwa, w główną uroczystość oraz w dzień translacji.

Następnie głos zabrał ks. dr hab. Erwin Mateja (UO). Jego prelekcja poświęcona była tematowi *paulińskiego kalendarza liturgicznego w świetle wpływów kalendarza diecezji wrocławskiej w średniowieczu*. Na podstawie kalendarza paulińskiego, zawartego w *Mszale Jagiellonów* oraz kalendarza śląskiego, ks. Mateja wykazał wzajemne wpływy tradycji śląskiej i paulińskiej. Podkreślił zarówno cechy wspólne pomiędzy tymi kalendarzami, jak i różnice pomiędzy nimi, dotyczące dat poszczególnych obchodów oraz ich rangi.

O. prof. dr hab. Bazyli Degórski z Rzymu wygłosił referat na temat: *Zarys liturgii okresu patrystycznego. Zagadnienia wybrane*. Zauważył on, że mimo braku źródeł z okresu pierwszego tysiąclecia, można na podstawie dostępnych przekazów określić przebieg liturgii tego okresu, który przedstawia się w następujący sposób: początkowo liturgia była improwizowana, po czym powstawały modlitwy o godzinie trzeciej, szóstej i dziewiątej – co odpowiada dzisiejszej modlitwie w ciągu dnia,

oraz modlitwa na początek i na zakończenie dnia.

Liturgia paulińska w świetle rękopisu ms. R 659/III 913 – to zagadnienie, jakiemu poświęciła swoje wystąpienie dr Marta Popowska (AJD). Tym rękopisem, jak zauważyła prelegentka, jest jedyny zachowany *Graduał Pauliński*, który powstał w Krakowie na potrzeby konwentu wieluńskiego. Składa się on z sześciu części: części stałe Mszy świętej, tropy do części stałych, formularze mszalne w niedziele i uroczystości oraz niedziele w czasie od 1 niedzieli Adwentu do drugiej niedzieli po Zesłaniu Ducha Świętego, formularze mszalne o świętych, wotywny, sekwencje, a także dodatki. Graduał ten, zdaniem referentki, nie należy do tradycji paulińskiej, ale do diecezjalnej, chociaż zawiera elementy typowo paulińskie.

Ks. dr hab. Robert Bernagiewicz, prof. KUL, omówił przebieg *dramatyzacji procesji niedzieli palmowej u Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie na przełomie XV i XVI wieku*, na podstawie *Mszału Jagiellonów*, *Rubrica Generalis* oraz paulińskiego *Cancionale Ecclesiasticum*. Na podstawie tych źródeł prelegent przedstawił przebieg procesji w podobnym porządku: poświęcenie palm, odczytanie fragmentu z Księgi Rodzaju, odczytanie przez diakona fragmentu z Ewangelii, udanie się procesji najpierw do krzyża, w celu jego obnażenia i ucałowania, a potem do kościoła. Ks. Bernagiewicz zwrócił uwagę na różnice, jakie istnieją pomiędzy *Mszą Jagiellonów*, a *Rubrica Generalis*. Wskazał, że o ile w diecezji liturgia ta przybierała mocny akcent teatralny, w zakonie dążono w niej raczej do większej symboliki.

Ostatnim wystąpieniem pierwszego dnia sesji była prelekcja dr Agness Papp na temat *tonów psalmowych w tonarium paulińskiego Cantuale z Częstochowy*. Referentka z Uniwersytetu w Budapeszcie porównała tony z *Cantuale* z innymi zapisami. Jej zdaniem, tony psalmowe zawarte w *Cantuale*, są wynikiem adaptacji tonów kościelnych.

Pierwszy dzień sympozjum zakończył się koncertem węgierskiego zespołu *Schola Sancti Pauli* z Pecs. Zespół wykonał antyfony ze zbiorów paulińskich, zaprezentował także śpiewy bizantyjskie.

Drugi dzień sympozjum rozpoczął się Mszą świętą, której przewodniczył o. Bontond Bator, quasi-prowincjał węgierski. Po zakończonej Eucharystii rozpoczęła się sesja druga, poświęcona źródłom, której przewodniczył o. Nikodem Kilnar, prezes Stowarzyszenia *Kapela Jasnogórska*.

W pierwszym wystąpieniu o. Leander Pietras z Vranova na Słowacji przedstawił temat: *Paulińska książka liturgiczna w obydwu zbiorach paulińskich*. Do zbiorów tych należą trzy mszały paulińskie oraz pięknie zachowane brewiarze. Podaną przez prelegenta ciekawostką jest fakt obecności formularza o Niepokalanym Pojęciu NMP w *Mszale Paulińskim*.

Kolejną prelekcję wygłosił dr Jakub Kubieniec z Instytutu Muzykologii UJ na temat *średniowiecznych rękopisów liturgicznych z Archiwum Jasnogórskiego*. Zauważył on na początku, że liturgia paulińska z okresu przed Soborem Trydenckim czerpie w głównej mierze z diecezji ostrzychomskiej. Omówił on następujące księgi: *Antifonarium Cantionale Ecclesiasticum* – powstały w 1615 r., nie należący do tradycji paulińskiej, prawdopodobnie pochodzący z tradycji wrocławskiej, *Cantionale* – pochodzący z Węgier, który wywodzi się z tradycji paulińskiej (zawiera m.in. śpiewy o św. Pawle I Pustelniku), oraz dwa mszały: *Missale Paulinorum* oraz

Mszal Jagielloński. Dr Kubieniec zaznaczył, iż polscy paulini dostosowywali niekiedy swoją liturgię do tradycji krakowskiej.

Przedtrydenckie źródła do repertuaru mszy paulińskich zaprezentował dr Gabor Kiss z Budapesztu, wyróżniając wpływy diecezji ostrzychomskiej oraz zakonów: dominikanów i augustianów. Prelegent zauważył, że już w XVI wieku paulini przyjęli w całości liturgię trydencką.

Problematykę badań nad chorałem paulińskim na Węgrzech przybliżył nam mgr Domonkos Farkas z Budapesztu. Ukazał on stan badań nad chorałem paulińskim, które rozpoczęły się już w latach 30-tych XX w., oraz były kontynuowane ponownie od lat 60-tych ubiegłego stulecia do czasów obecnych. Prelegent wspomniał m.in. o różnych rytach, istniejących w czasach kształtowania się tradycji paulińskiej, takich jak: romański, ambrozjański i benedyktyński. Ponadto podkreślił pochodzenie notacji chorałowej omawianych źródeł z tradycji diecezji ostrzychomskiej.

Prelekcję na temat: *Możliwości zastosowania analizy statystycznej w badaniach chorałowych. Formuła EUOUAE w rękopisie R 590*, wygłosił dr hab. Czesław Grajewski, prof. UKSW. Na podstawie tonów psalmowych zawartych w analizowanym rękopisie oraz w innych zarówno diecezjalnych, jak i zakonnych dowiódł, iż rękopis ten pochodzi z tradycji diecezjalnej. Statystyka występowania w nim poszczególnych tonów psalmowych pokrywa się z zapisami diecezjalnymi, najprawdopodobniej ze Śląska.

O. dr Iwo Hubert Siekierka, franciszkanin, przedstawił zagadnienie *notacji muzycznych najstarszych świadectw monodii chorałowych Jasnej Góry*. W swej prelekcji omówił zachowane źródła paulińskie (*Cantuale, Graduale* oraz *Cantionale*), analizując zapis z pierwszej i drugiej ręki. Prelegent, bazując na analizie zapisu nutowego stwierdził, iż pierwszy rękopis zawiera notację niemiecką dialektu paulińskiego, natomiast *Cantionale* pochodzi z tradycji wrocławskiej. O. Siekierka wyróżnił dwa dialekty zapisu nutowego: pauliński i śląski.

Prelekcję zatytułowaną: *Anonimowe hymny z siedemnastego wieku – próba atrybucji* wygłosił dr Marcin Konik z UJ. W swoim przemówieniu prelegent odwoływał się przede wszystkim do osoby o. Władysława Leszczyńskiego, paulina i kompozytora. W oparciu o przeprowadzone analizy stwierdził, iż dotychczasowe badania pozwalają sądzić, że autorem tych hymnów jest właśnie o. Leszczyński, na co może wskazywać choćby stylistyka tych utworów. Zasugerował ponadto, iż utwory przechowywane zarówno na Wawelu, jak i w klasztorze Karmelitów na Piasku, pochodzą z Częstochowy z okresu po pożarze, czyli z okresu działalności paulina; nie omieszkął jednakże wspomnieć również o istnieniu argumentów przeciw tej hipotezie.

Dr hab. Remigiusz Pośpiech, prof. UW i UO przedstawił temat: *XVIII i XIX-wieczne kancjonały paulińskie jako źródła pielęgnowania tradycji liturgicznej w klasztorze oo. Paulinów na Jasnej Górze*. Omówił on kancjonały pochodzące z wieku XVIII (9 manuskryptów), oraz kancjonały XIX-wieczne. Prelegent zauważył, że oprócz potrzeb liturgicznych kancjonały były wykorzystywane w celu nauki śpiewu dla braci. Na Jasnej Górze, podobnie jak w innych wspólnotach zakonnych, odpowiedzialnym zarówno za śpiew, jak i za księgi liturgiczne (w tym kancjonały) był kantor. Podkreślił ponadto, iż pomimo istnienia w omawianym okresie wokal-

no-instrumentalnej kapeli jasnogórskiej, chorał gregoriański zawsze był śpiewem priorytetowym w liturgii, a władze zakonne szczególnie dbały o jego poziom. Co więcej, znajomość tego śpiewu była koniecznym warunkiem dopuszczenia do słubów wieczystych oraz święceń kapłańskich.

Zamykającym sesję drugą wydarzeniem był koncert zespołu *Camerata Silesia* z Katowic. Zespół ten wykonał antyfony *Ciemnej jutrzni* ze zbiorów paulińskich, autorstwa nieznanego twórcy Francesca Bajciniego, przeznaczone na poszczególne dni Triduum Paschalnego. Dopelnieniem wieczoru stanowił śpiew *Miserere mei Deus* rzymskiego kompozytora przełomu XVII i XVIII w., Tomasso Baja.

Ostatni dzień sympozjum rozpoczął się Mszą świętą pod przewodnictwem o. Leandra Pietrasa. Po Mszy świętej prof. R. Pośpiech podsumował sympozjum, dziękując przede wszystkim prelegentom za rzetelne przygotowanie wystąpień, oraz za wkład w organizację tego przedsięwzięcia. Podkreślił fakt, iż sympozjum to przyniosło wiele ciekawych informacji poszerzających stan wiedzy nad dawną liturgią paulińską. Omówił także działalność Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów, po czym zakomunikował, iż następne sympozjum odbędzie się za dwa lata w Budapeszcie na Węgrzech.

Kolejnym punktem tego dnia była prezentacja paulińskich źródeł liturgicznych, która miała miejsce w Bibliotece Jasnogórskiej, a dokonał jej o. Leander Pietras, długoletni bibliotekarz zakonny.

Sympozjum zakończyło się celebracją uroczystych Nieszporów ku czci św. Andrzeja apostoła ze zbiorów paulińskich, którym przewodniczył o. Sebastian Matecki, podprzeor Jasnej Góry, zaś śpiewy prowadzone były przez zespół *Schola Gregoriana* z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; asystę stanowili paulińscy alumni.

Br. Grzegorz Skwarek OSPPE

11. Kard. Piacenza: w Kościele jest za mało muzyki sakralnej

„Internetowy Dziennik Katolicki” z dnia 29.11.2011 informował, że kard. Mauro Piacenza, prefekt Kongregacji ds. Duchowieństwa mówił w Rzymie przy grobie św. Cecylii, patronce muzyków: „We współczesnym Kościele jest za mało muzyki sakralnej. Sam papież wskazuje na to bardzo wyraźnie. Czyni to uprzejmie, ale stanowczo”. Kardynał zwrócił uwagę na to, że muzyka jest doskonałą preewangelizacją, ponieważ przygotowuje duszę na przyjęcie wielkiego przesłania Ewangelii, sprzyja skupieniu i poszukiwaniu Absolutu, którego pragnie ludzka dusza. W człowieku już wierzącym pogłębia natomiast asymilację Ewangelii, pozwalając zakosztować słodyczy wiary. Kard. Piacenza podkreślił, że muzyka sakralna odgrywa szczególną rolę w liturgii. Udział w niej wymaga bowiem zaangażowania wszystkich zmysłów.

12. Nowy ośrodek formacji dla diakonów stałych

Dnia 27.11.2011 decyzją Arcybiskupa Metropolity Szczecińsko-Kamieńskiego Andrzeja Dziegi został powołany w jego archidiecezji ośrodek formacji dla diakonów stałych. Dyrektorem ośrodka został ks. dr Piotr Gałas.

13. Międzynarodowa konferencja naukowa w Opolu:

Między liturgią a performatyką

W dniach 23-24 listopada 2011 r. zorganizowano na Uniwersytecie Opolskim międzynarodową konferencję naukową „Między liturgią a performatyką”. W pierwszym dniu obrady miały miejsce na Wydziale Teologicznym a w drugim - w Collegium Maius Uniwersytetu Opolskiego. W przygotowanie konferencji zaangażowane były Wydział Filologiczny i Teologiczny UO, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Instytut im. Jerzego Grotowskiego we Wrocławiu oraz Towarzystwo Przyjaciół Opola. Relacja z tej konferencji znajduje się na stronie <http://radiosygnaly.pl/?p=4025> (1 grudnia 2011)

Po otwarciu konferencji wprowadzenia do jej tematyki dokonał ks. prof. dr hab. Helmut J. Sobeczko (UO). Przypomniano tu, że performatyka bada zachowania ludzi w określonych sytuacjach i że jej przedmiotem jest przede wszystkim spektakl jako rytuał i zabawa. Zaznaczono także w performatyce dostrzegamy szanse przekroczenia ograniczeń teatrologii, która nazbyt często przyznawała teatrowi wyłącznie fikcyjny status. Podkreślono też, że również wśród liturgistów występuje duże zainteresowanie performatyką w badaniach celebracji liturgicznej.

Rytuał religijny jako performans ma również coś wspólnego z wymiarem artystycznym, który wzywa do działania i jest jednocześnie wyrazem adoracji, dziękczynienia i hołdu, teologicznej miłości braterskiej i siostrzanej oraz czynności etycznej. Liturgia sakramentalna, jako czynność bosko-ludzka, nie jest teatrem, koncertem muzycznym, choreografią ani show, ale jako performans ma z nimi pewne wspólne cechy charakterystyczne.

Łącznie w programie konferencji zaproponowano 27 wystąpień. Prace referentów, którzy nie mogli dotrzeć osobiście, zostały odczytane. Podejmowane podczas konferencji zagadnienia były bardzo zróżnicowane. Temat wykładu prof. dr hab. Benedikta Kranemanna (Uniwersytet Erfurt) brzmiał: *Liturgie und Performance. Anmerkungen zur aktuellen Diskussion in der deutschsprachigen Liturgiewissenschaft* (Liturgia a performans. Aktualny stan dyskusji w niemieckojęzycznej liturgice). Ks. prof. dr hab. Janusz Czerski (UO) mówił nt. *Performatywność liturgii koptyjskiej*, a ks. prof. dr hab. Erwin Mateja (UO) przedstawił zagadnienie *Między sakramentem małżeństwa a weselnymi performansami*.

Po tych wykładach miała miejsce dyskusja, a po niej referowano kolejne zagadnienia: prof. dr hab. Dariusz Kosiński (UJ), *Poza normą liminalną. Liturgia jako model działań performatywnych*; Ph Dr. Jana Pilátová (DAMU), „...kiedy jeden człowiek zaczyna już jak gdyby poznawać drugiego” i prof. dr hab. Lech Sokół (IS PAN), *„Do Damaszku” Augusta Strindberga: Niewidzialny Bóg i liturgia życia codziennego*.

Po kolejnej dyskusji i przerwie zaczęła się sesja popołudniowa. Poruszane w niej były tematy: prof. dr hab. Irena Jokiel (UO), *Wielkie i małe improwizacje Adama Mickiewicza* i prof. dr hab. Ewa Wąchocka (UŚ), *Imitacja, transformacja, działanie. Formy modlitewne we współczesnym polskim dramacie*. Po kolejnej dyskusji miały miejsce obrady w trzech sekcjach.

Sekcji I przewodniczył ks. prof. dr hab. Erwin Mateja (UO). Miały w niej miejsce wystąpienia: dr Agnieszka Skórzewska (UKSW), *Syn Boży jako Działający*

(Performer) – możliwości performatywne w „teodramatyce” Klemensa Aleksandryjskiego (III w. n.e.); dr Patryk Kencki (IS PAN), *Teatr liturgiczny w Polsce – od katedr do Węgajt*; dr Tadeusz Kornaś (UJ), *Współczesne inscenizacje dramatu i dramatyzacji liturgicznych w polskim teatrze* oraz dr Katarzyna Flader (UKSW), *Kryptoteologia w performansie na przykładzie spektakli Teatru Śmierci Tadeusza Kantora*. Prace tej sekcji zakończyła dyskusja.

Przewodniczącym sekcji II był prof. dr hab. Dariusz Kosiński. W czasie jej trwania wygłoszone zostały trzy referaty: dr Dorota Jarząbek (UJ), *Hamlet z modlitewnikiem w rękę. Obrzędowość w pracy aktorskiej w XIX/XX wieku*; mgr Marta Kufel (UJ), *Liturgiczne symulacje performerów polskiego teatru* i mgr Katarzyna Woźniak (UJ), *„Młodzieńcze, tobie mówię, wstań!” – nauczyciel performer a skuteczność aktu całkowitego*. Po referatach była dyskusja.

W czasie sekcji III, której przewodniczył ks. prof. dr hab. Janusz Czernski (UO), zostały wygłoszone trzy referaty: dr Anna Kawalec (KUL), *Osoba w performansie. Wokół koncepcji integracji w czynie Karola Wojtyły*; dr Ewa Szkudlarek (UAM), *Procesja w „Fauście” Goethego - między teatrem, liturgią a performatyką* i dr Zbigniew W. Solski (UO), *„Charon od świtu do świtu” Tymoteusza Karpowicza. Biografia sztuki*. Także ta sesja zakończona została dyskusją.

W drugim dniu konferencji obrady plenarne odbyły się w Auli Błękitnej Collegium Maius Uniwersytetu Opolskiego. Składały się one z trzech części, z których każda połączona była z dyskusją.

Pierwszej części przewodniczyła prof. dr hab. Ewa Wąchocka i wygłoszone zostały trzy referaty: prof. dr hab. Eva Stehliková (U. Masaryka w Brnie), *Na ostrzu noża. „Mastičkář”* [„Sprzedawca maści”], *czeska farsa z XIV wieku*; prof. dr hab. Beata Baczyńska (UWr), *Hiszpańskie auto sacramental - między liturgią a performansem* i prof. dr hab. Mirosław Kocur (UWr), *Performanse liturgiczne w epoce globalizacji: Bali i Tybet*.

Drugiej części przewodniczył prof. dr hab. Eugeniusz Wilk, a składały się na nią referaty: prof. dr hab. Michał Masłowski (Sorbona), *Mistyka i performatyka*; prof. dr hab. Zofia Zarębianka (UJ), *Milczenie jako działanie. Koncepcja milczenia w twórczości poetyckiej Anny Kamińskiej* i prof. dr hab. Andrea Meyer-Fraatz (U. Jena), *Pseudoliturgia jako performans w powieści „Weiser Dawidek” Pawła Huellego*.

Drugiej części przewodniczył prof. dr hab. Mirosław Kocur. W tej części wygłoszone zostały dwa referaty: prof. dr hab. Eugeniusz Wilk (UO), *Media audiowizualne a performatywność. Wybrane przykłady* i ks. dr hab. Marek Lis (UO), *Film: kreowanie iluzji czy dialog? Irytująca widoczność narzędzi warsztatu filmowego*. Po końcowej dyskusji nastąpiło zamknięcie obrad.

14. Konferencja naukowa w UKSW nt. Tajemnica Boga i człowieka w roku liturgicznym (cz. II)

We wtorek 22 listopada 2011 r. odbyła się doroczna konferencja organizowana przez Sekcję Liturgiki działającą przy Wydziale Teologicznym na UKSW.

Temat konferencji „Tajemnica Boga i człowieka w roku liturgicznym cz. II” był kontynuacją rozważań nad misterium roku liturgicznego z punktu widzenia teolo-

gicznego jak i antropologicznego podjętych w kwietniu 2010 r. Wśród wykładowców byli ks. prof. Jacek Nowak SAC (Warszawa), ks. dr Maciej Maciukiewicz (Ełk), ks. dr Jan Rusecki (Warszawa) i inni.

Po powitaniu uczestników przez Dziekana Wydziału Teologicznego UKSW wprowadzenia dokonał ks. prof. dr hab. Jacek Nowak, UKSW. Pierwszy referat nt. *Chrystocentryzm roku liturgicznego według Romana Guardiniego* wygłosił ks. prof. dr hab. Marcin Worbs (UO), następnie referat nt. *Archetyp świąt chrześcijańskich w kalendarzu hebrajskim* przedstawił ks. prof. dr hab. Jacek Nowak SAC (UKSW). Po przerwie i Modlitwie południowej Liturgii godzin na temat *Ostatnia Wieczerza antycypacją Misterium Paschalnego* mówił ks. dr Maciej Maciukiewicz (WSD Ełk), zaś po nim nt. *Obliczanie daty Wielkanocy* mówił ks. prof. dr hab. Józef Naumowicz (UKSW). Ostatni referat na tej konferencji wygłosił ks. dr Jan Rusiecki (UKSW). Mówił on nt. *Oktawa Wielkanocy – wierność tradycji eucharystycznej*. Po referatach miała miejsce dyskusja i podsumowanie zakończono obrady.

15. Liturgiczne nowości wydawnicze

Księgi liturgiczne

Mszal rzymski dla diecezji polskich. Od Niedzieli Palmowej do Niedzieli Miłosierdzia Bożego, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2012, ISBN 978-83-7014-646-7.

Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza mszalnego, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2011, ISBN 978-83-7014-673-3.

Książki związane z liturgią

Święta i Boska liturgia Błogosławionego Ojca naszego Germana, Biskupa Paryskiego Zwana też Gallikańską Liturgią Świętą, red. Andrzej Sarwa, Wydawnictwo Armoryka, Sandomierz 2012, ISBN 978-83-62661-50-3.

Benedetto XVI, *La preghiera dei Salmi*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2012, ISBN 978-88-209-8701-5.

Liturgie e culture tra l'et di Gregorio Magno e il pontificato di Leone III. Aspetti rituali, ecclesiologici e istituzionali, a cura di Renata Salvarani, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2012, ISBN 978-88-209-8651-1.

ks. bogusław nadolski, *Miejsce kapłana w sprawowaniu Eucharystii*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2011, ISBN 978-83-7580-250-4.

Joan Chittister, *Co rok bliżej Boga. Rok liturgiczny*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 2011, ISBN 978-83-7505-712-6.

Kompendium ceremoniarza, red. ks. Damian Kwiatkowski, ks. Michał Jaskuła, ks. Mariusz Bakalarz, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2011, ISBN 978-83-7797-027-0.

Kompendium ceremoniarza. Wielki Tydzień, red. ks. Damian Kwiatkowski, ks. Mariusz Bakalarz, ks. Wojciech Torchalski, dk. Michał Woźniak, kl. Paweł Górecki, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2011, ISBN 978-83-7797-033-1.

Pontificio Comitato per i Congressi Eucaristici Internazionali, *L'Eucaristia grembo della Chiesa. In cammino verso il 50° Congresso Eucaristico Internazionale di Dublino*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2011, ISBN 978-88-209-8681-0.

Piero S. Buschini, *La morte nel cuore della vita*, Editrice Effatà, Cantalupa (To) 2011, ISBN 978-88-7402-727-9.

Ramiro González, *Vivir el año litúrgico. Su sentido. Sus textos. Sus símbolos*, Centre de Pastoral litúrgica, Barcelona 2011, ISBN 978-84-9805-510-8.

Asociación Española de profesores de liturgia, *La formación litúrgica*, Centre de Pastoral litúrgica, Barcelona 2011, ISBN 978-84-9805-460-6.

Asociación Española de profesores de liturgia, *Introito. Miscelánea en honor del Ilmo. Mons. Bernardo Velado Graña*, Centre de Pastoral litúrgica, Barcelona 2011, ISBN 978-84-9805-491-0.

Francesco Finizio, *Chi canta prega due volte. Musica, canto e liturgia*, Morgan Miller Edizioni, Milano 2011, ISBN 978-88-9765-917-4.

Męka naszego Pana Jezusa Chrystusa, Pallottinum, Poznań 2011, ISBN 978-83-7014-658-0.

Joseph Ratzinger, *Sakrament i misterium. Teologia liturgii*, Wyd. AA, Kraków 2011, ISBN 978-83-62927-65-4.

Graduale Novum. Tomus I de dominicis et festis, Red. Christian Dostal, Johannes Berchmans Göschl, Cornelius Pouderoijen, Franz Karl Praßl, Heinrich Rumphorst, Stephan Zippe, ConBrio Verlagsgesellschaft in Kooperation mit der Libreria Editrice Vaticana, Regensburg 2011, ISBN 978-3-940768-15-5.

Florian Kluger, *Benediktionen. Studien zu kirchlichen Segensfeiern*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2011, ISBN 978-3-7917-2384-6.

Stefan Böntert (Hrsg.), *Objektive Feier und subjektiver Glaube? Beiträge zum Verhältnis von Liturgie und Spiritualität*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2011, ISBN 978-3-7917-2373-0.

Stefan Hauptmann, *Zur Geschichte der Begräbnisliturgie. Das Freisinger Begräbnisritual in der Neuzeit*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2011, ISBN 978-3-7917-2397-6.

Benedikt Kranemann, Klaus Raschok (Hg.), *Gottesdienst als Feld theologischer Wissenschaft im 20. Jahrhundert. Deutschsprachige Liturgiewissenschaft in Einzelporträts*, Bd. I und II, Aschendorff Verlag, Münster 2011, ISBN 978-3-402-11261-8.

Guido Schuembach, Stephan Wahle (Hrsg.): *Zeit - Kunst - Liturgie. Der Gottesdienst als privilegierter Ort der Ästhetik*, einhard vertag, Aachen 2011, ISBN 978-3-936342-91-8.

Catecumenado de adultos. Las celebraciones litúrgicas, Red. Josep Lligadas, Lluís Prat, Enric Termes, Centre de Pastoral Litúrgica, Barcelona 2011, ISBN 978-84-9805-465-1.

La forma rituale del sacramento. Scienza liturgica e teologia sacramentaria in dialogo, Edizione liturgiche, Roma 2011, ISBN 978-88-7367-133-6.

Ricardo Reyes, *L'unità nel pensiero liturgico di Joseph Ratzinger*, Edizioni Liturgiche, Roma 2011.

Robert F. Taft, *Il rito bizantino. Una breve storia*, Edizioni Lipa, Roma 2012, ISBN 978-88-89667-39-2.

Marko I. Rupnik, *L'arte della Vita. Il quotidiano nella bellezza*, Edizioni Lipa, Roma 2011, ISBN 978-88-89667-18-7.

Sei celebrazioni eucaristiche su Gesù pane di vita. Sussidio per Settimane eucaristiche, Tridui, Quarantore, Curatore: Astori E. G. - Astori A. A., Elledici, 2011, ISBN 978-88-0104-891-9.

V. Ascani, E. Bianchi, E. Borsotti, F. G. Brambilla, J. Cottin, A. Dall'Asta, M.-J. Mondzain, P. Prétot, G. Ravasi, D. Tettamanzi, C. Valenziano, *Evangelario nella storia e nella liturgia*, Editore Qiqajon, Magnano 2011, ISBN 978-88-8227-344-6.

Jean-Noël Bezançon, *La messa per tutti. La chiesa vive L'eucaristia*, Edizioni Qiqajon, Magnano 2011, ISBN 978-88-8227-336-1.

Goffredo Boselli (monaco di Bose), *Il senso spirituale della liturgia*, Edizioni Qiqajon, Magnano 2011, ISBN 978-88-8227-335-4.

F. Boespflug, F. Cassingena Trévedy, E. Fuchs, A. Gerhards, G. Ravasi e Aa. Vv., *Liturgia e arte. La sfida della contemporaneità. Atti dell'VIII Convegno liturgico internazionale. Bose, 3-5 giugno 2010*, Edizioni Qiqajon, Magnano 2011, ISBN 978-88-8227-338-5.

François Cassingena-Trévedy, *Liturgia, arte e mestiere*, Edizioni Qiqajon, Magnano 2011, ISBN 978-88-8227-337-8

Hahn Scott, *La cena dell'agnello. La messa come paradiso sulla terra*, Editore Cantagalli 2011, ISBN 978-88-8272-633-1.

Achille M. Triacca, *Lo Spirito Santo nella liturgia e nella vita della Chiesa*, Libreria Editrice Vaticana, 2011, ISBN 978-88-2098-538-7.

Eucaristia e condivisione. Dacci oggi il nostro Pane quotidiano (Mt 6, 11), Edizioni liturgiche, Roma 2011.

L'Evangelario. Nella storia e nella liturgia, Red. AA.VV, Ed. Qiqajon, Magnano (BI) 2011.

Félix María (D.Arocena), *Liturgia y vida. Lo cotidiano como lugar del culto espiritual*, Ediciones Palabra, Madrid 2011.

Dionisio Borobio, *El sacramento de la reconciliación penitencial*, Sígueme, Salamanca 2011.

Antonio Doñoro González, *Exorcismos. Fuentes y teologías del Ritual de 1952*, Instituto Teológico San Ildenfonso, Toledo 2011.

José Antonio Goñi Beásoain de Paulorena, *La reforma del año litúrgico y del calendario romano tras el Concilio Vaticano II*, Edizioni Liturgiche, Roma 2011.

Juan J. Sosa, *La Cuaresma. Oraciones, ayuno y ofrendas*, Libros Liguori, Liguori 2011, ISBN 978-0-7648-1996-4.

Andrea Grillo, *La forma rituale della fede cristiana. Teologia della liturgia e dei sacramenti agli inizi del XXI secolo*, Il Pozzo di Giacobe, Trapani 2011.

Ulrich Nersinger, *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof. Band II*, Nova et Vetera, Bonn 2011, ISBN 978-3-936741-75-9.

Paul Pallach, *Iniziazione cristiana nella Chiesa Siro-Malabarese. Liturgia Teologia Storia e Riforma*, Urbaniana University Press, Città del Vaticano 2011.

ks. Bogusław Nadolski, *Eucharystia komunią Chrystusem i między nami*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2012, ISBN 978-83-7580-273-3.

Marco Pappalardo, *Wielki Post i Wielkanoc z Ojcami Kościoła*, Wydawnictwo Marianów, Warszawa 2012, ISBN 978-83-7502-189-9.